

Minaxanım NURİYEVA-TƏKLƏLİ

Filologiya elmləri doktoru, professor

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E-mail: proftomris@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4985-8134

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2023.3.24>

RUS DİLİNDƏ İŞLƏNƏN TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN ƏDƏBİ-TARİXİ MƏNBƏLƏRİMİZLƏ ("KİTABİ-DƏDƏ QORQUD") PARALELLİYİ

Açar sözlər: Ədəbi-tarixi mənbə, Türkmənşəli sözlər, bayar, kaftan, dastan

SUMMARY

THE PARALLEL OF WORDS OF TURKISH ORIGIN IN THE RUSSIAN LANGUAGE WITH OUR LITERARY-HISTORICAL SOURCES ("KITABI-DEDE GORQUD")

The supervision conducted on the words of Turkish origins in Russian language reveals interesting facts. That is to say, the words belonging to Slavic languages still preserve their phonetic, semantic features. In order to make parallels between those words found in Russian language, we tried to give lexical semantic analysis of the words (qarovul-karaul, khina(qina)-xna, shalvar-sharovar, ordu-orda, orqan-arkan, gaftan-kaftan, gumash-kumach, chomag chumak, bostan-bashtan, al, alcha-alıy; orman, yaylaq and so on) selected from "Kitabi-Dede Korkut. It was known that the usage the ancient and pithy words of Turkish origins in Slavic languages help us to identify the position and role of those words.

Key words: literary-historical, Turkic origin, bayar, caftan, epic.

РЕЗЮМЕ

ПАРАЛЛЕЛИЗМ СЛОВ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ С НАШИМИ ЛИТЕРАТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИМИ ИСТОЧНИКАМИ ("КИТАБИ- ДЕДЕ ГОРГУД")

В статье исследуются о проведении параллели между тюркскими словами русском языке и древними элементами литературно-исторических источников. Здесь с проведением сравнения таких слов, как qarovul-караул; хина, qina-хна; şalvar-шаровар; ordu-орда; orqan-аркан; gaftan-кафтан; qumaş-кумач; çomaq-чумак; quyuq-кюрдук; bostan-баштан; ал, alca-алый; орман, яйлак и т. д. проводится лексико-семантический анализ. Таким образом, отражения древних слов в наших источниках, которые имеют содержательно-значимую историю в языках восточно-славянских народов, помогают определить положения и роль этих слов других языках.

Ключевые слова: литературно-историческое, тюркское происхождение, баяр, кафтан, эпос.

Giriş. Şərqi Slavyan xalqlarının dillərində, o cümlədən rus dilində işlənən Türk sözlərinin qədim mənbələrimiz üzrə izlənilməklə öyrənilməsi özlüyündə bir sıra cəhətləri ilə əhəmiyyətlidir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, Şərqi Slavyan

dillərində əsrlər boyunca istifadə edilən türk sözlərinin mənsubiyyətinin doğrudurüst müəyyənləşdirilməsində bu abidələr bir etibarlı dəlil-sübut rolunu oynayır. Rus dilində zəruri vasitələrə çevrilən türk sözlərinin ədəbi tarixi mənbələrimizdə paralelliyi öz növbəsində onların da qədimliyini göstərir. Türk sözlərinin özündə qədim mənzərəsini saxlayan mənbələrimizin əski qaynaq kimi öyrənilməsi və bu sözlərin ümumtürk anlayışında əlverişli vasitələrdən olmasının ortaya çıxarılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu mənada Şərqi Slavyan dillərində işlənən türk mənşəli sözlərin dil mənsubiyyətinin bir daha təsdiqlənməsində və “bu məqsədlə dillərarası paralellərin araşdırılması işində” (5, 157) ana dilimizin möhtəşəm ədəbi-bədii abidəsi “Dədə Qorqud” dastanlarının söz varlığı mühüm rola malikdir.

Ədəbi-tarixi mənbələrimiz sırasından daha çox bu abidəyə müraciət etməkdə məqsədimiz bununla bağlıdır. Əminliklə deyə bilərik ki, qədim rusların ədəbi abidəsi “İqor alayı haqqında dastan”ın türk leksikasıdan danışarkən Baskakovun “ruslar bu dövrdə qədim türklərin, o cümlədən uzların və qıpçaqların dillərilə sıx bağlı idilər” qeydləri də (3, 3) aradığımız paralelliyi asanlıqla izləməyə yardım edəcəkdir. Öz növbəsində, rus dilində işlənən türkmənşəli sözlərin böyük əksəriyyətinin qədim mənbələrimizdə, o cümlədən “yalnız dilimiz üçün deyil, eyni zamanda etnoqrafiyamız, tariximiz, psixologiyamız, estetikamız üçün də ensiklopedik dəyər daşıyan” (10, 133) “Dədə Qorqud” dastanlarında da əks olunması və bu vahidlərin əski sözlərimiz sırasında mövcudluğunu göstərmək üçün, habelə ümumtürk dil ortaqlığının əvəzsiz faktları kimi üzə çıxarılması məqsədlə dastanların dilinə nəzər saldıqda nəticə maraqlı oldu. Araşdırmadan gözlədiyimiz bir cəhət də odur ki, hazırda öz yerini ərəb-fars dilindən alınmalara verən əsl türk sözləri mənzərəsini rus dilində əks etdirdiyi kimi öz dilimizdə də nümayiş etdirməkdədir. Bu barədə “Kitabi-Dədə Qorqud”u Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin, o cümlədən dünya folklor xəzinəsinin nadir incilərindən biri olaraq qiymətləndirən M.Nağısoylunun fikirləri ilə bizim istəklərimiz üst-üstə düşür. Əsərin dilində işlənən bəzi türkmənşəli sözlər zaman keçdikcə unudulmuş və onların yerini ya ərəb və fars dilindən alınmalar, ya da öz dilimizə məxsus başqa sözlər tutmuşdur (15, 4).

Rus dilində işlənən türk mənşəli sözlərin ədəbi-tarixi mənbələrimizlə paralelliyi. Mənşə etibarı ilə rus dilində işlənən türkmənşəli sözlərlə dastanlarda yazıya alınmış vahidlərin paralelliyi leksik-semantik cəhətdən müxtəlif xarakterlidir. Bu mənada rus dili leksikasının bütün semantik qruplarına və termin sistemində daxil ola bilən orman, yaylaq (relyeflə bağlı); çadır, çader, çatır (şater), almas, toy (böyük yığıncaq, ziyafət), köşk (kiosk “budka, kiçik pavilyon” – **Qeyd:** mötərizədə verdiyimiz sözlər türk sözlərinin rus dilinə adaptə olunmuş şəklidir), bay, bək, bürgüt (berkut), sultan, ərəbə (arba), nöker (nuker), paşa, meydan, altun, ocaq, naib, oğlan (oqlan, ulan), yigid (cigit), arşun (arşın), köç (koç/koçevət/ “köçmək”; köçəri, köçəbə (koçevoy), yurd (yurta), çartaq (çertoq “saray”), kərpic (kirpuç), divan (məhkəmə mənasında) – sosial-inzibati; badyə (badya), nəqarə (nakra),

çəmbər (çembar), döşək (tyufak), torba, saman, düdük (dudka), yük (vyuk, tyuk), mərmər (mramor), qazan, qına (xna), qamçı (kançuk), – ev-məişət əşyaları adları, yaşayışla bağlı sözlər; qaftan (kaftan), şalvar (şarovar), çalma, quşaq (kuşak), cübbə (şuba), cuğa (çuxa; çuyka), atlas, qumaş (kumaç), şayqa (şapka), kəpənək (kebenyak, kepenyak), xələt, başmaq – geyimlə bağlı; sancaq, sancaq bəyi, altı pərli (şestapyor), dəpər (topor), tuğ, balçaq “qılinc qıbzəsi, dəstəyi”, bahadır (boqatır), sadak (saydak), qarovul (karaul), ur/maq/ (“ura” nidası), çəri (qoşun), cərgə (şerenqa), yaraq, yaruğ (yaruqa), çomaq (çumak, tumak), ordu (orda), orğan (arkan), yesir (yasir), hotaz (kutaz), ələm (alyam), çavuş (çauş), bəlcıq (qılincin qəbzəsi) – hərbi sahəyə aid sözlər; qaban, qaraquş, turac, alaca (alaşa, loşad), buğa~buğra (buqay), balıq (balık), çoban, quyruq (kyurduk), pambuq, qızılçıq (kizil), bostan (baştan) – maldarlıq və əkinçiliklə bağlı sözlər və al, alca (alıy), yaxşı (yakşatsya) və s. (13, s.81-85) əlamət bildirən sözlərin əksəriyyəti tarix etibarlı ilə slavyan dillərindəki qədim türk alınmalarına aiddir.

Feil əsası əski türk sözü *bayımaq* olan *bay* (zəngin, varlı) və şərəf ünvanı olaraq istifadə edilən *boyar* (1, 5) rus dilindəki “boyar, boyarin” sözünün yaranmasına əsas olmuşdur. Rus, o cümlədən Şərqi Slavyan dillərində ən yüksək şərəf ünvanlarından olan boyar (in) (1, 87-88) sözünün türkmənşəli olmasında – bay (varlı, zəngin) + ər (kişi) N.Baskakovun fikrinə bu sahənin tədqiqatçıları, əsasən, ortaqlar çıxmışlar (2, 156). Bu barədə yaranan yekdil rəy dastanların dilindəki “*qadir tanrı verməyincə ər bayımaz*” ifadəsinin tərkibindəki “*bay*” söz kökü həmin sözün arxaik forması faktı ilə bir daha möhkəmlənə bilər. Rus dilində müstəqil işlənən *boyar* (həbelə boyarına “boyar xanımı”) sözü ardınca bu dilin şəkilsizliyi ilə (boyarin) işlənərək daha sönralar işlək bir söz olan *barin* (ağa, sahibkar), eləcə də *barına* “sahibə, xanım” şəklində düşmüşdür.

Dastanlardakı qədim *başmaq* sözü (ayağıma başmaq, yüzüm yaşmaq görmədi) rus bədii əsərlərində həm ümumişlək söz kimi geniş miqyasda və rus terminologiyasında məhsuldar bir vasitə kimi geniş istifadə olunmuşdur. Məsələn, ...обе девицы надели желтые шляпки и красные *баумачи* что бывало у них только торжественных случаях (Пушкин. “Гробовщик”) Она сняла с голой ноги *татарский баумачок*... (Бунин. “В такую ночь”). Xüsusən, rus dili terminologiyasında məhsuldar olan bu söz: memarlıqda – böyük sütunların döşəmə əsasına təzyiqi nizamlayan ayrıca hissə adını, dəmiryolu termini kimi – vaqonların təkərləri altına (qatarı saxlamaqdan ötrü) geydirilən altlıq, dayaq “tormoznoy başmaq”; texniki terminologiyada jelonka başmağı, kəmərlər başmağı; (8, 83) bioloji termin olaraq “başmaqça” (çiçək adı; orxideya fəsiləsindən olan bu çiçək öz görünüşü etibarlı ilə başmağa bənzəyir), məişətdə: divardan asmaq üçün bədii futlyar və s. mənalarında istifadə olunur. Həbelə türk sözü başmaq rus dilində məcazi mənalarda da əlverişli vasitə kimi çıxış edir: iradəsiz, zəif xarakterli insan anlamında: Общее мнение был то, что Пьер был *под баумачком* своей жены... (Л.Толстой. “Война и мир”); söyüş, təhqiredici ifadə kimi: (Сандурова)

Старый баумак! Чтоб этот человек был без меня? (А.Островский “Счастли-
вый день”) və s.

Tarixçi-etimoloq Lev Qumilyevin göstərdiyi kimi *genbalaq şalvar* və *kaftan* türklərin dünya mədəniyyətinə verdiyi əvəzsiz töhfələrdir. Miladın ilk yüzilliyində artıq dünya xalqları – romalılar, bizanslılar, çinlilər bunlardan bəhrələnməkdə idilər. “*Qaftan*” dastanlarda əsas üst geyimi növüdür; qadın və kişi geyimi olmaqla yanaşı, həm də qarşı tərəfin də (lakin cüzi fərqlə; dastanlarda bu fərq qabardılır) geyimidir: “Yedi bin *qaftanının* ardı yırtıxlu, yarımından qara saçlu, sasu dinlü, din düşmanı, alaca atlu kafər bindi, yığadı” (11, 42) adi, ümumişlək mənası ilə bərabər xüsusi məqamlarda olunmuşdur: şərəfli, fəxri paltar: “Sən *qızıl qaftan* geyərsən, biz *ağ qaftan* geyəriz” (11, 57) dastanlarda qaftanlıq – miras, cehiz kimi ədəbi-tarixi mənada da işlənmişdir: “Ol qızın üç canvər qalınlığı – *qaftanlığı* vardır” (11, 85). Bu söz rus dili, o cümlədən Şərqi Slavyan dilləri ilə yanaşı, bir çox dünya dillərinə də keçmişdir (6. 2, 21). Kaftan rus dilində çox qədim zamanlardan bəri işlənməsi nəticəsində həmin dilə mənsub morfemlər qəbul etməklə – *polukaftan*, *kaftançik*, *kaftaşka*, *kaftannik* kimi şəkillərdə çox geniş dairələrdə istifadə olunmuşdur.

Rus dilində işlənən *topor* sözünün türkmənşəli olduğu əksəriyyətlə göstərilməyinə, sözün slavyan dillərilə yanaşı, ərəb, həmçinin erməni dilindəki türkiizmlər sırasında yer tutmasına baxmayaraq bəzi etimoloqlar (məs., Fasmer) onun qədim fərmənşəli türk sözü olmasını irəli sürür (6, 32) Bu iddia inandırıcı görünmədiyi kimi, “*Kitab*”da həmçinin *balta* tipli bu silahın işlədilməsi və göründüyü kimi türki bənzəyişi (Dəli bəg dilədi ki, dədəyi *dəpərə çala* (11, 56) Zərbə mənasında “başına at təpmək”, təpələmək – “üst-üstə, ardıcıl zərbə endirmək”, təpinmək “gücünü göstərmək”, təpki “müqavimət, qarşı gəlmək”, Türkiyə türkcəsində təpinmək “ayaqlarını yerə bərk döymək” və s. bu sayaq saxlanan mənalar belə tərəddüdlərə son qoya bilər. Rus dilində tarixən döyüş baltaları mənasında işlənən *topor* (indi məişət əşyası), balda (bu söz hazırda daha çox özünün terminoloji: dağ-mədən işlərində qazma aləti və məcazi mənasında: kobud, çətin adam); padişah mühafizəçilərinin xidmət zamanı daşıdıqları alabərdarında, habelə əski ordu quruculuğunda əskərin ox-yayla birgə götürdüyü soyuq silah olan berdiş – hamısı türkmənşəli silah (*balta* tipləri) adlarıdır.

Uzunluq ölçüsü adı olan “*arşın*” “*Dədə Qorqud*” dastanlarında həm sosial-inzibati termin, həm də şəxs adı olaraq (“kafir” adı) işlənmişdir: “Adına Arşun oğlu Dirək Təkur deyərlərdi. Ol kafərin altmış *arşun* qaməti vardı” (11, 94). Rus dilində bu terminə ilk dəfə IV İvanın (1530-1584) Polşa-Litva kralı Kazimirə göndərdiyi fərmanda rast gəlinir. Orada bu söz “kafa arşını” şəklində işlədilmiş və çox güman ki, *arşın* türk idarəsində olan liman ticarət şəhəri Kafa (indiki Feodosiya) bazarlarında istifadə edildiyindən həmin vaxtdan, yəni XV əsrdən Rusiya dövlətinin mərkəzi bazarlarında əsas ölçü vahidinə çevrilir (1, 31) və rus dilində öz əsas mənasıyla bağlı sıx-sıx işlədildiyi müşahidə olunur. İndi əsas mənası ilə bu

söz arxaıkləşmiş olsa da, rus dilində geniş və rəngarəng situasiyalarda nəzərə çarpmaqdadır; təsvir olunacaq əşyanın, hadisənin mübaliğə dərəcəsində böyüklüyünü bildirməklə: arşın hərflər, arşın boy, bədən və s. arşın udmaq (şax dayanmaq, qorxudan donub qalmaq); arşinnik, arşinnie duşi (tacir və alverçi haqqında), öz arşını ilə ölçmək (öz bildiyi tək qəbul etmək) və s.

Rus dilində geniş şəkildə rast gəlinən türkmənşəli *kaban* (vəhşi heyvan adı) türkiyəli KDQ-da Qaraca çobanın iki qardaşından birinin adıdır: “Qabangücü, Dəmirgücü – bu iki qardaşı yanına aldı” (11, 43). Rusiyanın türk regionlarında – Çelyabinskə (1787-yədək Çelebi) türk toponimləri içərisində rastlanan Kaban adı (Kabanka çayı – Uvelna çayının sağ qolu), şübhəsiz, bu sözün böyük, qaba mənasıyla əlaqədardır. Məhz türkmənşəli rus Kabanov familiyasının da bu məna əsasında formalaşmış olduğu aydındır.

Əlamət, nişan, işarə, rəmz mənasıyla səsləşən *ələm* dedikdə bayraq, sancaq nəzərdə tutulur. Azərbaycan şəxs adları içərisində rastlaşdığımız Mirələm (bayraqçıların başçısı), Ələmdar (bayraqdar) adları qədim *ələm* adı ilə bağlı vəzifə adları olmuşdur. Ələmlər döyüş meydanlarında hərbi birliklərin önündə aparılırdı; sərkərdələrin və ya alay komandanlarının olduğu yeri bildirirdi. Qoşunun hər tərəfindən yaxşı görünsün deyə onu mizraqların və ya uzun payaların ucunda qaldırırdılar. Yürüşlərdə fəvqəladə dərəcədə mənəvi bir güc daşıyır və müqəddəs sayılırdı.

Üz qoyub könlümə qəm ləşkəri hamun-hamun

Qara baydaqlı *ələmlər* ucu gülgün-gülgün

(Səfiqulu xan (XVII əsr)

İlk ələmlər totem anlayışına yaxındır; tanrı surətləri, təbiət obrazları – göy, müxtəlif heyvan rəsmləri buna sübutdur. Əski binaların divarlarında, qapı, pəncərə üzərindəki rəmzi şəkillər ələmin qədim mənasıyla bağlıdır. İlk ələmlər (keyik və yaban keçisi rəmzləri ilə) hunlar dövründən məlumdur (7, c.2, 35). Rus dilində tarixi söz olan ələm (alyam) qazandığı sonrakı mənasından fərqli arxaik məqamlarında istifadə edilmişdir; ələm dedikdə döş nişanı, vımpel, simvol dəyərində müxtəlif şərəf nişanları, təltif elementi nəzərdə tutulurdu. Yüksək təbəqənin mühüm geyim aksesuarlarına daxil olan ələm nişanlar qızıldan hazırlanırdı. Rusiya Dövlət Silah Palatasında böyük rus knyazlarına, əyanlarına məxsus olan ələm nümunələri mühafizə edilir (4, 159). “Dədə Qorqud”da da ələm “bayraq” mənasındadır:

Qaba *ələm* götürən xanımız Bayandır xan!

Qırış günü öndin dəpən alpımız Salur Qazan! (11, 102)

Dastanların dilində etnoqrafik xüsusiyyətə malik zəngin geyimlər sırasında rast gəldiyimiz *cübbə-cuğa* “şərəfli geyim” mənasındadır: “*Cübbə-cuğa-çırxab geyirdi*” (11, 109). Cuğa – çuxa rus dilində “çuxa, çuyka” gündəlik geyimin adı kimi işlənmiş, bu geyim xüsusən 19-cu əsrdə Azərbaycanda, bütün Qafqaz ölkələrində, o cümlədən ruslar arasında geniş yayılmışdır.

Tarixi məzmununda, yəni bugünkündən fərqli mənada istifadə olunan *orda*, *qotaz*, *çadır*, *oğlan*, *xalat* və s. sözləri də uzaq, fərqli məzmun, tarixi rənglər, çalarlar ifadə edir.

“*Ordu*” abidələrdə hələlik ilk mənasındadır: şəhər, yaşayış yeri, xan düşərgəsi: “Atağızlu Aruz qoca ... aydır: Ağam Qazan, sası dinlü Gürcüstan ağzında oturarsan, *ordun* üstünə kimi qorsan?” (11, 42) *Ordu*//*orda* rus dilində geniş işlənən tarixi türk sözlərindən biridir. Əsas mənası ilə yanaşı, əlavə mənaların zənginliyi baxımından diqqəti cəlb edir. Sözlün rus dilində bu qədər vüsət qazanmasının səbəbi rus siyasi münasibətləri ilə izah olunmalıdır. Moskva şəhəri daxilindəki bir sıra türk toponimləri sırasında tarixi ərazi adı, rus familiyası, istər əsas, istərsə də əlavə mənalarında sıx-sıx işlənməkdədir. “*Orda*” sözü rus dilində öz əsas mənasında güclü qoşun, bölük adı: Это было передовая часть орды (Л.Толстой. “Петр Первый”); iri türk feodal dövlətləri adı kimi: Qızıl Orda, Ak Orda, Gök Orda və s. və nisbətən kiçik türk tayfa birliklərinin adlarını bildirən Noğay ordası, Peçeneq ordası, Türkmən ordası və s. şəkillərdə tarixi əsərlərdə işlənəkdədir. Maraqlı və dil üçün gərəkli bir fakt ondadır ki, rus dilində həm başıpozuq, qanunlara baş əyməyən, qeyri-mütəşəkkil dəstə, izdiham, həm də dəhşətli güc, kortəbii fəlakətlə bir tutulan qüvvə mənasında hər zaman güclü müqayisə yaratmağa xidmət etmişdir: – Хорошенко! – вопияла пьяная орда. (Г. Успенский. “Голодный смерть”); ...вот идет целая *орда*, а с ордами и надо мери ордынские. (Лесков “Пища природы”)

Qədim türklərin şərəf ünvanlarına və titullara dair tədqiqlərində A.Donuk bu barədə qeyd edir: “*Ordu*” Asiya hunları ilə ilgili kəlmələr sırasında keçdiyinə görə, türkcədə çox əskidən bəri bilinən bir termindir. Orta çağın sonlarından etibarən isə türk tarixində bilindişi kimi, əskəri güc mənasında istifadə edilmişdir” (1, 83). *Ordu* – *orda* rus dili ilə yanaşı, bir çox dünya dillərinə də keçmişdir. Azərbaycan türkcəsində də yaxın zamanlaradək *ordu*-*qərargah*, hərbi düşərgə mənalarında işlənmişdir: ...orada səngər tərtib edib, *ordu* eylədi ki, indi onun səngərlərinin yeri və əsəri hələ mələm və xalq arasında Fətəli xan səngəri derlər çox məşhurdur (14, 118).

Bu gün rus dilində türk sözü *arkan* sadəcə bir məişət əşyası şəklində anlaşılmıqdadır və bir neçə ifadənin tərkibində sabit şəkildə yaşamaqdadır. Lakin sözə tarixi-leksikoloji baxımdan yanaşıldıqda sözün əvvəllər bu dildə hərbi termini kimi işləndiyi məlum olur. Rusiya Dövlət Silah Palatasında alman səlibçiləri ilə döyüşlərdə işlədilmiş *arkan*lar saxlanılır (4, 164). Ağır və möhkəm zireh geyimli düşməni bu zaman *arkan* atıb atdan salmaqla döyüşün uğuru təmin olunurdu. *Arkan* rus hərbi işində orta əsrlər döyüşlərində işlədilir. Bu zaman hələ “*tatarskiy arkan*” şəklində istifadə olunur. Rus dilində işlənən “*arkan*” sözü şəkildə bu sözün türk dillərindəki qədim variantı ilə uyğun gəlir. “*Dədə Qorqud*” boylarında *orğan* şəklindədir və burada da hərbi termin kimi istifadə edilmişdir: “Qıl *orğan* ağ boynına taqdılar” (11, 71).

Şərqi Slavyan xalqlarında qədim dövrlərdən işlənən *kebenyak kepen* “isti, gen palto” qədim *kəpənək* sözüdür. Uzun əsrlər boyu əsas məşğulluğu mal-darlıq, ovçuluq olan qədim əcdadlarımıza, xüsusən böyük səfərlər zamanı bu isti və yumşaq kəpənəklər – yapıncılar həm də yatağı əvəz edirdi. “Dədə Qorqud” dastanlarında kəpənək işlənmişdir: “Çoban *kəpənəgini* üzərlərinə atdı. Pəri qızının birini tutdu” (11, 98). Bu söz “Türk dilinin etimoloji sözlüğü”ndə “qolsuz girdə yaxalı kürk” deyə izah edilsə də, balkan-slavyan dillərindən alındığı, həmin dillərə də italyan dilindən keçdiyi göstərilmişdir (9, 199). Bununla da slavyan dillərindəki sayısız türk sözlərindən olan (rus və digər şərqi slavyan dillərində *kepenyak*, *kepen* şəkillərində işlənmişdir) və həm də dilimizin əski çağlarından bu günə kimi şirin türkcəmizdə işlənən söz kimi yaşayan *kəpənək* sözünün izahında (Gürcüstanın Borçalı bölgəsində Kəpənəkçi coğrafi adı da bu qiymətli etnoqrafik məzmunu saxlamaqdadır) qeyri-dəqiqlik göz önündədir.

Bu gün adətən bəzək elementi olan *qotaz* tarixən türk xalqlarında uğur rəmzi sayılırdı. Qapı-pəncərə pərdələri, qadın və kişi paltarlarına, at yəhərinə, baş geyimləri olan çalma və fəslərə tikilir, qılınc qəbzəsindən, hökmdar fərmanlarından, möhürdən və s. asılırdı. Şübhəsiz, bu təkcə həmin əşyalara süs-zinət vermək tələbindən asılı deyildi, daha çox onun qeyd etdiyimiz uğur anlamı ilə bağlı idi. “Dədə Qorqud”un dilində də igid Qara Budağın tərifində işlədilmişdir: “...al məxmuri şalvarlı, atı bəhri *qotazlı* Qaragünə oğlu Qarabudağ çapar yetdi” (11, 49). Qotaz (rus dilində “kutas”) rus məişətində – ev əşyalarında, paltarda, o cümlədən hərbi geyimlərdə – kiver (baş geyimi) və mundirdə, habelə soyuq silahlarda və onun dəstəyindən asmaqla geniş şəkildə müşahidə olunur. Məcid Doğrunun “qotazı əski tibetlilər müqəddəs saydıqları və *yak* dedikləri öküzün quyruğundan, Anadolu türkləri isə tuğu at quyruğundan düzəltilmişlər” (12, 171) sözləri tarixi-mədəni dəyər daşıyan bu sözün türk tarixi və etnoqrafik zənginliyini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Nəticə. Şərqi Slavyan xalqlarının dilində qədim və məzmunlu işlənmə tarixi olan türkmənşəli sözlərin mənbələrimizdə, xüsusən “Dədə Qorqud” dastanı kimi bir abidənin dilində əks olunması həmin sözlərin başqa dillərdə mövqeyinin və rolunun yüksək qiymətləndirilməsinə şərait yaradır. Rus dilindəki türk sözləri üzərində aparılan müşahidələr maraqlı faktlar üzə çıxarmaqdadır. Belə ki, slavyan dillərinə daxil olan bu sözlər mənbə dildəki fonetik tərkibini və semantik özəlliklərini saxlamaqdadırlar. Bu məqsədlə rus dilindəki sözlərlə müqayisələr aparmaq üçün nəzərdə tutduğumuz – xalqlarımızın yaradıcı dühasının ən böyük və ilkin ifadəsi (Anar) olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində paralellik kəsb edən sözlər (qarovul–karaul; xına (qına) – xna; şalvar – şarovar; ordu – orda; orğan – arkan; qaftan – kaftan; qumaş – kumaç; çomaq – çumak; quyruq – kyurduk; bostan – baştan; al, alca – alıy; orman, yaylaq və s. kimi) göstərilməklə bəziləri də leksik-semantik analizə cəlb edilmişdir. Bununla məlum olur ki, Şərqi Slavyan xalqlarının dillərində qədim və məzmunlu işlənmə tarixi olan türkmənşəli sözlərin mən-

bələrimizdə əks olunması həmin sözlərin başqa dillərdə mövqeyini və rolunu da müəyyənləşdirməyə yardım edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulkadir Donuk. Eski türk devletlerinde İdari Askeri unvan ve terimler, TDAV Yayınları, İstanbul, 1988
2. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения, Язычы, Баку, 1992
3. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в “Слове о полку Игореве”, Наука, Москва, 1985
4. Боровкова С. Оружейная Палата, в. кн.: Кремль Москвы, Московский Рабочий, 1957
5. Бурибаева М. А. Тюркизмы в русском языке. От вариантов к норме, Наука, Москва, 2014
6. Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка (4 cildə), Прогресс, Москва, 1986-1987
7. İslam Ansiklopedisi, II cild, İstanbul, 1988
8. Quliyeva X. Leksik-semantik kalkalar- Azərb. SSR EA-nın Xəbərləri (Ədəbiyyat. Dil. İncəsənət), 1990, №1, s.82-84
9. Hasan E. Türk dilinin etimolojik sözlüyü, Ankara, 1999
10. Vəliyev K.N. Azərbaycan Dövlət dili siyasəti, Çinar-Çap, Bakı, 2006
11. Kitabı-Dədə Qorqud, Yazıçı nəşriyyatı, Bakı, 1988
12. Doğru M. Yuxarı Kür boylarının yer adları üzərində araşdırma – Türk Dünyası Araştırmaları dergisi, İstanbul, 1985, № 39, s. 131-224
13. Nuriyeva Təkləli M. Rus dilində Türk sözləri, Nurlar, Bakı, 2010
14. Mir Mehdi Xəzani. Kitabı- tarixi Qarabağ – Qarabağnamələr, 2-ci kitab, (s.107-234), Şərq-Qərb nəşriyyatı, Bakı, 2006
15. Möhsün Nağısoylu. Yeni aşkarlanmış Dədə Qorqud əlyazmasının leksik xüsusiyyətləri – Terminologiya məsələləri, Bakı, 2020, №2, s.4-13
16. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка (в трех томах), Книга, Москва, 1989

